

Fejezetek a győri nyomdászat történetéből

2. A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK NYOMDÁIRÓL

Horváth József

Amint arról a Magyar Grafika 2. számában olvashattunk, Győr első nyomdája a Streibig család kezén 123 évig működött; az 1727-ben alapított officinát 1850-ben adta el annak utolsó tulajdonosa, özvegy Streibig Lipótné Werner Klára művezetőjének, Sauervein Viktornak – aki egyébként már negyedik éve a munkálatok tényleges irányítója volt. Ezzel új korszak kezdődött a győri nyomdászat történetében, melynek legfontosabb jellemzőit kísérelem meg az alábbiakban összefoglalni.

A 19. század második fele jelentős változásokat hozott a hazai nyomdászat történetében is. Különösen igaz ez a kiegyezést követő évtizedekre, amikor a számszerű növekedés látványossá válik: míg 1867-ben – amint arra már Kováts Katalin is utalt – mintegy száz nyomda működött az országban, addig 1900-ban már 680 – és ez utóbbiakból 531 vidéken! A gyors

fejlődés okait vizsgálva négy tényezőre mindenképpen érdemes figyelnünk:

- ◆ a korszak technikai újításai – mindenekelőtt a gyorsajtó elterjedése – lehetővé tették a nyomdatermékek nagyobb mennyiségben, gyorsabban, jobb minőségben és olcsóbban történő előállítását;
- ◆ az 1872. évi ipartörvény alapján a nyomdászat szabad iparrá válik – ez jelentős mértékben megkönnyíti újabb nyomdák alapítását;
- ◆ az 1868. évi népoktatási törvény hatására felgyorsul az írni-olvasni tudás elterjedése, ezáltal jelentősen bővül a potenciális olvasói tábor;
- ◆ az információ mennyiségének robbanásszerű növekedése az időszaki sajtótermékek számának jelentős gyarapodását, valamint megjelenésük gyakoribbá válását eredményezi – ezáltal a nyomdák folyamatosan nagyobb mennyiségű megrendeléshez jutnak.

Az említett tendenciák mindegyike megfigyelhető Győr esetében is. A rohamosan fejlődő, kereskedővárosból a szá-

Katona József: *Bánk bán*. Győr, Gross Gusztáv és Testv.

zad végére már ipari várossá váló Győr lakossága jelentős mértékben növekszik. A már nagy múlttal rendelkező iskolái – jogakadémia, papnevelő intézet, bencés főgimnázium, főreáliskola – mellett újabbak kezdik meg működésüket, egyre több munkát adva – például az iskolai értesítők megjelenítésével – a város nyomdáinak. Az említett intézmények tudós tanárainak tudományos munkái mellett a helyi egyesületek – mintegy félszáz működött belőlük a 19. század második felében – is rendszeres megrendelőkké válnak, a könyvek mellett időszaki kiadványokkal is jelentkezve. Az újságok fejlődésében nem ritkán színtet „leltárszerű” felsorolásukkal találkozhatunk; amint azt például a Győri Közlöny 1879-ben megjelent számainak alcímében olvashatjuk: „A győrvidéki gazdasági egyesület, a

Győri Történelmi és Régészeti Füzetek IV. köt. III. és IV. füzet. Győr, Sauervein ny., 1869

Koltai Virgil: *Dr. Kovács Pál élete és működése.*
Győr, Gross ny., 1889

győri ügyvédi kamara, a győri lövészársulat, a győri önkényes tűzoltóegylet, a győri ének és zeneegylet, a győrmegyei községi jegyzői kör stb. hivatalos közlönye.”

Jól jellemzi a fejlődést a győri időszaki sajtó alakulása is. Az 1857 szeptemberében induló Győri Közlöny mintegy másfél évtizedig komolyabb vetélytárs nélkül marad; az 1872-től megjelenő Szabad Polgár négy, a következő évben utcára kerülő Győri Figyelő két esztendőre jelenthet számára konkurenciát. Az 1880-ban induló Hazánk már csaknem egy évtizedig él; megszünte után – 1889-ben beolvadt az 1886-ban Szávay Gyula által indított Győri Hírlapba – viszont már két lap marad versenyben; 1894-ben pedig útjára indul a Dunántúli Hírlap is – így a Győri Közlöny 1896 szeptemberében történt megszűntéig három jelentős lap közül választhatnak a győri olvasók. De nagymértékben kibővül a helyi kiadású folyóiratok választéka is; erről az

egyres nyomdák ismertetésénél még részletesebben szölok.

Az elmondottak alapján aligha meglepő, hogy folyamatosan növekszik az egymás mellett működő győri nyomdák száma. Az első másfél évtizedben még az egyedüli Sauerwein-nyomda mellett 1866-ban megindítja nyomdai vállalkozását Gross Gusztáv, majd három évvel később a Magyaróvárról áttelepülő ifjabb Czéh Sándor is; az 1880-as évek közepéig ez a három nyomda osztozik a győri piacon. A Pannonia-nyomda megjelenésével bővül négyre a győri officinák száma; hogy azután Polgár Bertalan nyomdaalapításával 1888-ban már öt műhely működjön egymás mellett a városban. A század utolsó évtizedében számuk már nem változik, csupán a tulajdonosok személye; így az alábbiakban öt győri nyomda történetének és kiadványainak vázlatos bemutatására teszek kísérletet.

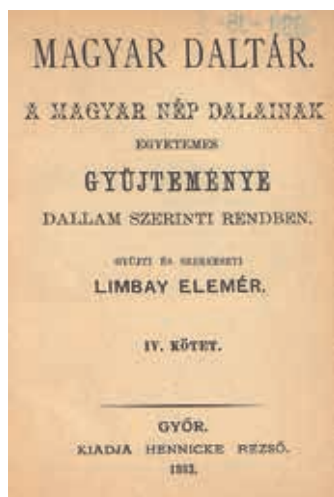
SAUERWEIN (1850) – FISCHER (1888) – NITSMANN (1891)

Amint azt a bevezetőben már említettem, *Sauerwein Viktor Géza* – a német nyelvű források Victor Sauerwein, a magyar nyelvűek Sauerwein Géza néven említik leginkább – a Streibig-nyomdában dolgozott, 1846-tól annak művezetőjeként, majd bérlőjeként. 1847-ben már – a tulajdonossal egyeztetve – fejlesztéseket is finanszírozott itt; ekkor szerezte be a műhely számára az első gyorssajtót, ami akkor forradalmi újításnak számított – és jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a forradalom alatt a Streibig-nyomda még egyszer jelentős műhellyé vál-

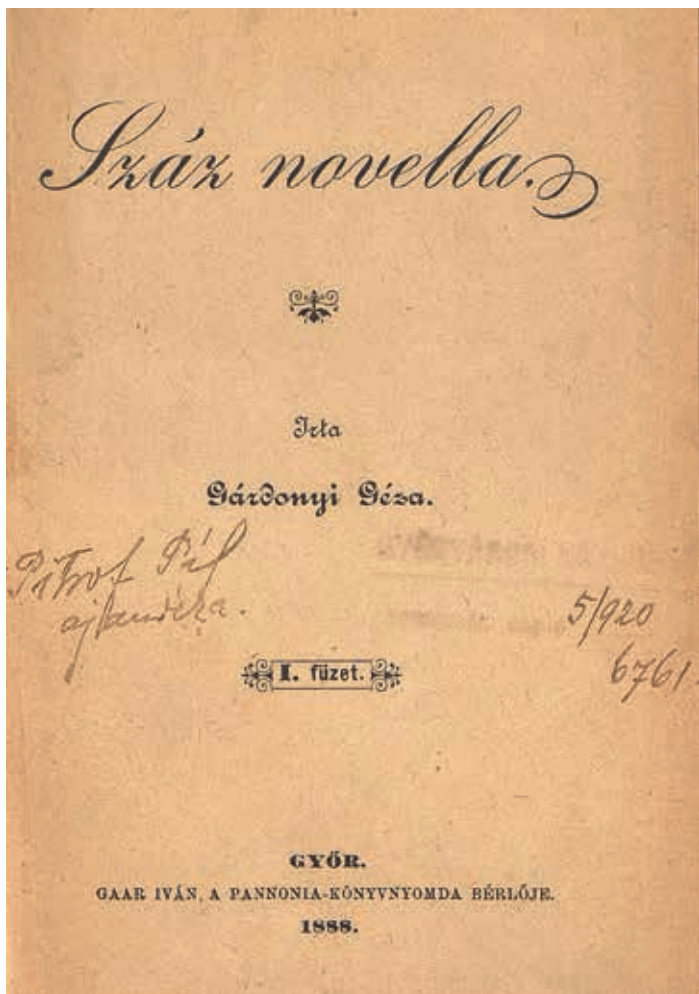
jon. A nyomda 1850. július 26-án, vásárlás útján került a nevére; ez időtől Sauerwein-nyomda szerepel kiadványain.

Sauerwein Géza – feltehetően 1876 nyarán bekövetkezett – haláláig vezette a vállalkozást, majd özvegye vitte azt tovább újabb 12 esztendeig. Mivel Géza nevű fiúk is a nyomdász mesterséget tanulta ki – az apja műhelyében megszerzett ismereteit külföldi tanulmányokkal is bővítve –, többen úgy vélték, hogy az apa halála után azonos nevet viselő fia vette át a műhely vezetését; Szinnyei József azonban feljegyezte, hogy a külföldről hazatérő tehetséges ifjú Pesten telepedett le, ahol 1871-ben, 37 éves korában elhalálozott. (Megjegyzem: a Győri Közlöny impresszumában 1876. július 30-tól említetik özv. *Sauerwein Gézáné* nyomdatulajdonosként.)

A Sauerwein-nyomda kiadványait szinte lehetetlen röviden számba venni; e néven való 38 esztendei működése alatt kiadványok százai láttak itt napvilá-

Limbay Elemér: *Magyar Daltár.*
IV. Győr, Henicke Rezső kiadása, 1883

Gárdonyi Géza: Száz novella. Győr, Gaar Iván, a Pannonia-nyomda bérlője, 1888.

got. Így az alábbiakban csupán a fontosabb műfajokra utalhatok, néhány példa említésével.

A szakirodalom – mindenekelőtt Kováts Katalin említett tanulmánya – három nagyobb csoportba sorolja a Sauerveinyomda kiadványait. Ezek közül számunkra legkevésbé a hivatalos kiadványok és nyomtatványok csoportja érdekes; a tulajdonos számára viszont ez jelenthette a biztos bevételt, hiszen a Városháza bő három évtizeden keresztül e nyomdából

rendelt meg minden – az ügyvitelhez szükséges – nyomtatványt. Ugyancsak folyamatos munkát jelentettek az időszaki kiadványok: mindenekelőtt a hetenként kétszer megjelenő *Győri Közlöny*, melyet 1857-től 1882 végéig – egy fél év megszakítással, 1859-ben – itt nyomtattak. De itt készült a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 16 darabja, valamint a *Remény* című főgimnáziumi diáklap több évfolyama is. Emellett kalendáriumok – a *Győri Nap-*

tár mellett *Magyar és Erdélyországi Ó és Új Kalendáriumot* is adott ki a műhely –, valamint fontos szépirodalmi munkák, szakkönyvek és tankönyvek is kerültek ki a nyomdából. Az előbbieket közül *Virágalmi Ferenc* történelmi regényeit – például *Törökvilág Győrben* – kísérte a legnagyobb érdeklődés; a szakkönyvek közül Rómer Flóris *A Bakony* című munkája, valamint Ráth Károly főlevéltárnok történeti tanulmányai bizonyultak a leginkább marandónak; míg a tankönyvek sorából Szombathy Ignác főreáliskolai tanár munkáit tartja ma is számon a tudománytörténet. Meg kell említenem továbbá azt is: másfél évtizedig egyedüli nyomda lévén a városban, „természetesen” itt készültek az egyházi névtárak, valamint az iskolai értesítők is – ugyancsak rendszeresen munkát adva a tulajdonosai által folyamatosan fejlesztett officinának.

Özvegy Sauerwein Gézáné 1888-ban bekövetkezett halálakor örökösei – három gyermeke – a műhely eladása mellett döntöttek: így került az – teljes felszerelésével együtt – a *Fischer István és Fia* cég tulajdonába. Fischer István ismert papír- és írószer-kereskedő volt a városban, így nyilván komolyabb szakmai tervei voltak a nyomda megvásárlásával; ezek megvalósításában azonban megakadályozta 1891-ben bekövetkezett halála. Így mindössze három évig volt nyomdatulajdonos; ezalatt – néhány könyv mellett – öt időszaki kiadvány készült (hosszabb-rövidebb ideig) nyomdájában. Az utóbbiak közül a *Győri Független Újság* got másfél, a *Győri Hírlapot* egy évig nyomtatták itt – a többi ennél rövidebb ideig.

Fischer István halálát követően újra eladásra került a műhely; új tulajdonosa *Nitsmann József* lett, aki e tevékenysége mellett papírkereskedéssel és könyvkötéssel is foglalkozott. 1891 őszén induló nyomdai vállalkozása négy évtizedig működött; így részletesebben majd dolgozatomban következő – a 20. század első felének győri nyomdait bemutató – részében szólok róla. A 19. század végéig évente átlagosan két-három könyvet adott ki; emellett nyolc időszaki kiadvány is itt készült hosszabb-rövidebb ideig. Ez utóbbiak közül kiemelendő a *Győri Hírlap*, mely 1893-tól két teljes évtizedig e nyomdát tünteti fel impresszumában; de itt készült 1894 szeptemberétől megszűnéséig a *Győri Közöny* is.

Összegezve elmondhatom: a Streibig-nyomda utóadaként működő officina Sauerwein Géza negyedszázados szakszerű munkájának és folyamatos fejlesztéseinek köszönhetően a város egyik meghatározó műhelyévé vált, és az maradt özvegye, valamint az új tulajdonosok irányítása alatt is.

GROSS GUSZTÁV NYOMDÁJA (1866)

Amint azt már fentebb említettem, Győr második nyomdáját 1866-ban Gross Gusztáv alapította. „Könyves családból” származott: apja, Gross Ármin 1850-ben alapított papír- és írószerületet a városban, melyet hamarosan könyvkereskedéssel is bővített. Bár az apa az 1860-as évek közepén anyagi gondjai miatt az üzletét eladta, két fia – egy bécsi rokon anyagi segítségével – a „szakmában” maradt: Hermann könyvkeres-

Gárdonyi Géza: *Zendülés a pokolban*. Győr, özv. Sauerwein Gézáné, 1887

kedést nyitott a belvárosban, Gusztáv pedig a nyomdaalapítás mellett döntött. Utódai révén nyolc évtizedig fennmaradó vállalkozása a város meghatározó műhelye lett; az alábbiakban működésének 1900-ig terjedő időszakát kíséreltem meg röviden összefoglalni.

Ha a Gross-nyomda kiadványválasztékát összevetjük a fentebb bemutatott Sauerwein-nyomdáéval, több hasonlóság mellett lényeges különbségeket is felfedezhetünk. Az előbbieket között említhetjük pl. a hivatalos és ügyviteli kiadványok nagy számát és széles választékát; a megrendelők között a helyi gyárak és kisebb üzemek ugyanúgy felfedezhetők, miként intézmények, valamint magánszemélyek – főként iparosok és kereskedők – is. Rendszeres munkát jelentettek az iskolai értesítők is: Kovács Katalin számolta össze, hogy e nyomda 13 különböző oktatási intézmény értesítőit adta ki; közülük a Főreáliskola 16, az Evangélikus Népiskola 14, Skultéty László magániskolája

15, Opicz Anna magániskolája pedig 12 éven keresztül jelentkezett megrendelőként!

A győri időszaki kiadványok közül kilenc készült e nyomdában hosszabb-rövidebb ideig. Négy évig – 1884-es indulásától 1888 áprilisáig – itt nyomták a *Győri Híradót*; itt készült a Gárdonyi (Ziegler) Géza által útjára indított *Tanítótárs* első két évfolyama; és innen került ki az 1894-ben Arany Dániel szerkesztésében Győrött útjára induló – ma is élő – *Középiszkolai Matematikai Lapok* első 12 évfolyama is.

A műhely fő profilját azonban a könyvkiadás jelentette: a vizsgált időszakban itt jelent meg a legtöbb mű, és előállításuk színvonala is kiemelkedő. A „Gross Gusztáv”, „Gross Gusztáv és Társa”, illetve „Gross Testvérek” impresszummal megjelenő kiadványok méltán érdemelték ki a kortársak, valamint az utókor elismerését. Két nagy sorozatot indított: a *Gross magyar ifjúsági könyvtára* 1880 és 1884 között jelent meg; majd 1885-től indult útjára az *Egyetemes Könyvtár*, Ferenczy

Gross Gusztáv „Egyetemes Könyvtár” sorozatának borítója

József szerkesztésében. Az igényesen megtervezett külső borító a sorozat tartalmáról és céljáról is tájékoztat: „Válogatott szinművek, költemények, regények és elbeszélések gyűjteménye az ifjúság és felnőttek számára.” Díszes kötésben 30, majd 40 krajcárba kerültek a sorozat darabjai; anélkül tíz krajcárért vásárolhatták meg a szegényebb érdeklődők. A tartalmilag is igényesen válogatott sorozatba a magyar szerzők közül bekerült például Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Katona József, Reviczky Gyula, Kisfaludy Károly és Zrínyi Miklós; a külföldi szerzők közül sok más híresség mellett Calderon, Heine, Ibsen, Goethe és Tolsztoj nevével találkozhatunk; de jelentek meg tanulmányok és életrajzok is – többek között Széchenyi Istvánról, Deák Ferencről és Kossuth Lajosról. Gross Gusztávezen – mintegy 130 munkát megjelentető – sorozat kiadásával jelentős mértékben hozzájárult az irodalmi értékek meg-

ismertetéséhez, az érdeklődők olcsó és színvonalas irodalommal való ellátásához.

Kiválóak voltak szakkönyvei is. Több tudós helyi szerző itt publikálta újabb – részben helyismereti tárgyú – kutatási eredményeit. Itt látott 1882-ben napvilágot a bencés *Villányi Szaniszló Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI–XVII. században* című, máig forrásértékű munkája; Gross adta ki *Koltai Virgil Dr. Kovács Pál élete és működése* című monográfiáját; de itt jelent meg például *Ruby Mirosláv főreáliskolai tanártól A győri Nemzeti Rajziskola története* című kiadvány is.

Gross Gusztáv vállalkozása tehát már az 1880-as évekre a város meghatározó nyomdája lett, mely mind minőség, mind mennyiség tekintetében a legjobbak közé tartozott. Az „Egyetemes Könyvtár” útjára indításával országos ismertséget szerzett; de – amint az talán az idézett példából is kitűnik – a helyi értékek közzétételére is nagy hangsúlyt helyezett.

CZÉH SÁNDOR (1869) – SURÁNYI JÁNOS (1883)

Győr város harmadik nyomdáját ifjabb Czéh Sándor alapította 1869-ben. Annak az 1813-ban Győrött született Czéh Sándornak a fia, aki 1825 és 1830 között a győri Streibignyomdában sajátította el a mesterség alapjait, majd 1836-ban Magyaróvárról nyitott nyomdát. Fiai közül Lajos vitte tovább a magyaróvári műhelyt; míg Sándor Győrben próbált szerencsét. Egy bő évtized adatott neki mindössze erre, 1880 tavaszán bekövetkezett haláláig. Özvegye három

Römer Flóris: *A Bakony*. Győr, Sauervein ny., 1860.

évig vitte még tovább a vállalkozást – amint ezt például *Ruschek Antal A vidéki sajtó méltatása...* című, 1882-ben megjelent kötetének impresszuma is bizonyítja.

A Czéh-nyomda fő profilját a könyvek, illetve az időszaki kiadványok jelentették. Az utóbbiak közül 11 készült itt hosszabb-rövidebb ideig: a *Szabad Polgár* című lapot teljes fennállása alatt (1872–1875) itt nyomtatták, a *Győri Közlönyt* bő két évig. De itt nyomták a *Garabonciás Diák* című élcslap első évfolyamait, innen került ki a *Győrvidéki Tanítóegylet Értesítőjének* három évfolyama, és e nyomdából indult útjára a Pereszlenyi János nevéhez köthető *Hazánk* is. Míg a könyvek közül *A győri színház újévi zsebkönyve* című, *Czakó Endre* által szerkesztett kiadványt emelném ki 1869-ből – mely egyike a műhely legkorábbi termékeinek. Megemlítenéd, hogy a nyomda rendszeresen dolgozott egyházi megrendelésre is: főként

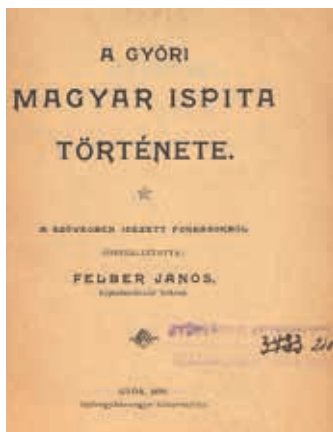
A Győrvidéki Tanítóegylet Értesítője, 1881

Czakó Endre: *A győri színház újévi zsebkönyve*. Győr, Czéh Sándor ny., 1869

evangélikus és református ima- és énekeskönyveket nyomtattott, de készültek itt római katolikus kiadványok is.

Ifjabb Czéh Sándor özvegyétől *Surányi János* vásárolta meg az üzemet, és vitte azt tovább 1914-ig, folyamatosan modernizálva annak felszerelését. A népszerű vállalkozás a század végéig mintegy húsz újságot, illetve folyóiratot állított elő hosszabb-rövidebb ideig. Közülük kiemelkedik a *Győri Közöny*, mely egy évtizedig készül itt, úgy, hogy kiadóként is *Surányi János* jegyzi a lapot. Ennél is hosszabb ideig – 13 évig – készült itt a *Győrvidéki Tanítóegylet Értesítője* (1885–1898); e nyomdából került ki a *Garabonciás*, a *Bohó Misi*, valamint a *Joghallgatók Lapja* néhány száma is – a *Győri Pinceregylet Havi Értesítője* impresszumában pedig 1897-től mintegy másfél évtizedig olvasható e műhely neve. Elhagyta néhány fontos könyv is *Surányi János* nyomdáját, így például *Limbay Elemér Magyar Daltár* című munkájának több kötete – kiadóként *Hennicke Rezső* győri könyvkereskedő

Felber János: *A győri Magyar Ispita története*. Győr, Győregyház-megye Könyvsajtója, 1899.

nevét feltüntetve; de itt jelentek meg a több tudományterületen is jelentőset alkotó *Giesswein Sándor* első munkái is.

PANNONIA-NYOMDA (1883)

Győr negyedik nyomdájáról a kutatás jelen állása szerint nagyon keveset tudunk. Alapításának körülményei ismeretlenek. Hogy 1883-ban már bizonyosan működött, azt bizonyítja, hogy a *Hazánk* című lap 1883. augusztus 15-én – az impresszum szerint – már a Pannonia-nyomdában készült. Az első ismert személy, akinek működése e nyomdához köthető, *Gaar (Galántai) Iván*; ő azonban a nyomda bérelőjeként említetik – így olvasható ez *Gárdonyi Géza Száz novella* című, 1888-ban megjelent kötetének címlapján is. (Megjegyzem: a címlapon olvasható megjegyzés szerint a mű ezen példánya *Pitroff Pál* – A győri sajtó története című munka szerzője – ajándékként került a győri könyvtár állományába!) A szórványosan felbukkanó

adatok szerint 1890 táján *Gaar Iván Haar Vilmos*sal társult a vállalkozást fellendítendő; együttműködésük azonban csak rövid ideig tartott, mert *Gaar* kilépett az üzletből. *Haar Vilmos* ekkor *Szávay Gyulával* társult, majd *Raab Béla* is lépett a vállalkozásba – hogy azután *Haar* távozásával *Raab* és *Szávay* vigye tovább a műhelyt. Az a tény, hogy a több lapot is szerkesztő és kiadó *Szávay Gyula* érdekelt volt a vállalkozásban, magyarázza, hogy másfél évig itt jelent meg az általa szerkesztett *Győri Hírlap* is – és hogy a Pannonia-nyomdából került ki 1896-ban *Szávay Gyula Győr-monográfiája* is. Mivel *Szávay* „mellesleg” a Győri Kereskedelmi és Iparkamara tisztségviselője is volt, érthető a kamarai kiadványok jelentős aránya is. De figyelemre méltó az is, hogy *Pereszlényi János* református lelkész két időszaki kiadványa is e nyomdából került ki: a *Hazánk* négy (1883–1887), a *Dunántúli Protestáns Közöny* hat évig (1885–1890) készült a Pannonia-nyomdában.

Garabonciás Diák 1886. Újévi szám

Garabonciás Diák 1887.
Újévi szám

A műhely fellendülése az 1890-es évek közepétől kezdődik meg, Raab Béla irányítása alatt; ennek eredményei azonban a 20. század elején fognak majd beérni – így arról a következő részben szólok részletesebben.

POLGÁR BERTALAN (1888) – GYŐREGYHÁZMEGYEI ALAP NYOMDA (1895)

A nyomda alapítási évét csupán valószínűsíthetjük, mivel Polgár Bertalan mint papír- és írószerkereskedő már korábban is Győrött működött. Elképzelhető, hogy működését már az előző év végén megkezdte; tény viszont, hogy az *Órangyal* című katolikus gyermeklap impreszumában 1888. január elsején már „Polgár Bertalan nyomda” olvasható. Ugyanezen hónapban e nyomdában készül a *Tanítóbarát* harmadik évfolyamának első száma is; áprilistól pedig már innen kerül ki a *Győri Híradó* is. Az említettek mellett négy időszaki kiadvány

lát itt napvilágot; közülük *Győr Szab. Kir. Város Hivatalos Értesítőjét* emelném ki, mely másfél évig e nyomdából jutott el az olvasókhhoz. Könyv alig készült a műhelyben, melyet hét év után el is adott tulajdonosa, aki ezután már csak papír- és írószerkereskedését vitte tovább.

A nyomdát Polgár Bertalantól a győri püspökség vásárolta meg, a kezelésében lévő „Győregyházmegyei Alap”-ból – erről kapta új nevét a műhely, melyet az új tulajdonos saját épületébe, a Káptalandomb alá-jára (ma: Gutenberg tér 2.) költöztetett. A komoly műszaki fejlesztések eredményeképpen a 20. század első évtizedeiben a város egyik legjobb nyomdájaként tartották számon.

Az új tulajdonos elsődleges célja természetesen a katolikus vallásos irodalom fellendítése volt. A 19. század utolsó éveiben már itt készültek a hittudományi, valamint a hitbuzgalmi lapok: így a *Borromaeus* című katolikus hitszónoklati folyóirat, a *Magyarországi Papi Imagyegyesület Értesítője*, valamint a *Szent Gellért* című ifjúsági hitszónoklati folyóirat. 1895-től innen került ki az *Órangyal* című, Gladich Pál magyarkimlei plébános által kiadott katolikus gyermeklap, a győri egyházmegye körleveleinek sorozata (*Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Almae Dioecesis Jaurinensis*), valamint a katolikus színezetű *Dunántúli Hírlap* is.

Az első években megjelent könyvek többsége helyi témát dolgoz fel, helyi szerzőktől; példaként *Felber János* káptalandombi lelkész *A győri Magyar Ispita története* című könyvecskéjét említeném.

VÉGEZETÜL

A 19. század második felében öt nyomdai vállalkozás működött Győrött – pontosabban Gross Gusztáv az akkor még önálló Győr-Szigetben –, mely a tulajdonosváltások miatt legálább kilenc néven került bejegyzésre. A nyomdatulajdonosok egy része a nyomtatás mellett papír- és írószerkereskedéssel vagy könyvkötéssel is foglalkozott. A *Streibig-officinát* tovább vivő Sauerwein Géza vállalkozása özvegye, majd az új tulajdonosok révén tovább működött; de az újonnan alapítottak is erős üzemekké váltak, melyek mindegyike tovább működött a huszadik században is – kiegészülve újabb vállalkozásokkal. De erről majd a következő részben essék szó!

IRODALOM

- Fias István: Emlékezés Győr nyomdáira. Győr, 1977
- Horváth József (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Győr, 2000
- Horváth József: A dualizmuskori Győr időszaki sajtójának történetéből. In: Bana József (főszerk.): Győri Tanulmányok 31. Zechmeister Károly Emlékszám II. Győr, 2010. 149–169. o.
- Horváth Sándor Domonkos: Az első győri könyvesházak. Győr, 2002
- Kováts Katalin: Győr nyomdái a 19. század második felében. In: Horváth József (szerk.): A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve 1898–1998. Győr, 1998. 218–251. o.
- Zöld Ferenc: Nyomdák, kiadók, könyvkereskedők Győrött. In: Uő. (szerk.): Kisalföldi Könyvesházak. (Győr, 1981.) 6–38. o.